

ΕΚΤΑΚΤΟΣ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 27ΗΣ ΑΠΡΙΛΙΟΥ 1982

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΠΕΡΙΚΛΗ ΘΕΟΧΑΡΡΗ

Η ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΚΑΙ Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΝΤΕΠΙΣΤΕΛΛΟΝΤΟΣ ΜΕΛΟΥΣ ΤΗΣ ΑΚΑΔΗΜΙΑΣ

Κ. ΓΕΩΡΓΙΟΥ Κ. ΒΛΑΧΟΥ

Κύριε Πρόεδρε, Κύριοι Ἀκαδημαϊκοί, Κυρίες καὶ Κύριοι,

Ἡ Πολιτικὴ ἐπιστήμη, ὅπως εἶναι γνωστό, ἔχει ἀποκτήσει καὶ αὐτή, ἐδῶ καὶ μερικὰ χρόνια, τὴν τεχνολογία της.

Μὲ τὴν βοήθεια ἠλεκτρονικῶν ὑπολογιστῶν ἔγινε πρόσφατα καὶ στὴν Ἑλλάδα ἡ ἀνάλυση τῶν τάσεων τοῦ ἐκλογικοῦ σώματος καὶ ρυθμίστηκαν πολλὰ ἀπὸ τὰ θέματα τῆς ἐκλογικῆς στρατηγικῆς καὶ τακτικῆς. Γνωρίζομε, ἐξ ἄλλου, ὅτι ἡ προ-γνωστικὴ τῶν ἐκλογικῶν ἀποτελεσμάτων, μὲ βάση ὀρισμένες δειγματοληπτικὲς ἀναφορές, φθάνει σὲ ἀριθμὸς ἀκριβείας μὲ μικρότερη ἀπὸ 0,5% πιθανότητα πλά-νης. Λιγότερο γνωστὴ εἶναι ἡ χρησιμοποίηση ἠλεκτρονικοῦ ὑπολογιστῆ στὴν κωδι-κοποίηση τῆς νομοθεσίας καὶ γενικότερα στὴ λειτουργία τῆς νομοθετικῆς μηχανῆς. Ἡ μηχανοργάνωση τῆς διοικήσεως εἶναι ἤδη ἓνα πολὺ παλιὸ αἴτημα ποὺ ικανοποιεῖται τμηματικά, ἐνῶ δικαιολογημένο θόρυβο προκαλεῖ, σὲ πολλὰς χῶρες, ἡ δυνατότητα ἀστυνομεύσεως τοῦ ἀτόμου ἀπὸ μιὰ κεντρικὴ μνήμη πληροφοριῶν.

Ὅσονδήποτε, ὡστόσο, καὶ ἂν θὰ παρουσίαζε ἐνδιαφέρον μιὰ περιγραφικὴ διερεῖνση αὐτῶν τῶν θεμάτων, θὰ ἄφηνε ἀναπάντητα μερικὰ καίρια ἐρωτήματα ποὺ τίθενται καὶ στὸν πολιτικὸ ἐπιστήμονα, ὅπως καὶ σὲ κάθε ἄλλον ἐπιστήμονα τῆς ἐποχῆς μας, ἐπάνω στὸ εὐρύτερο θέμα τῶν ραγδαίων ἐξελίξεων στὸν τομέα

τῆς τεχνολογίας. Τελικά, νομίζω, ἐκεῖνο ἀπὸ τὸ ὁποῖο ἔχει περισσότερο ἀνάγκη ἢ σύγχρονη κοινωνία, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς πολιτικῆς, εἶναι ἡ κατανόηση τοῦ γενικοτέρου ἠθικοῦ, διανοητικοῦ καὶ ὕλικοῦ πλαισίου, μέσα στὸ ὁποῖο, σύμφωνα μὲ μιὰ ἀντικειμενικὰ προσδιορισμένη ἀνάγκη τῆς ἱστορικῆς στιγμῆς, προβάλλονται τὰ ἐπὶ μέρους προβλήματα καὶ διαμορφώνονται οἱ ἀνθρώπινες ἐπιλογές. Δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση πρέπει νὰ διαδραματίζει κάποιον σημαντικό ρόλο στὴ διάρθρωση καὶ τὶς ἐξελίξεις αὐτοῦ τοῦ πλαισίου.

Πρὶν ὅμως κάνω σαφές τί ἐννοῶ μὲ τὸν ὄρο «τεχνολογικὴ ἐπανάσταση», ὀφείλω νὰ δώσω μερικὲς χρήσιμες διευκρινίσεις ἐπάνω στὴν ὄχι καὶ τόσο ξεκάθαρη, στὰ μάτια πολλῶν, ἔννοια καὶ σημασία τῆς πολιτικῆς.

Ἡ πολιτικὴ δὲν εἶναι βεβαίως, ὅπως ὑπέθεσαν μερικοί, ἓνα φαινόμενο ποὺ ἐντοπίζεται ἀρχικὰ στὸν ἐλληνικὸ χῶρο τῆς ἀρχαιότητος, γιὰ νὰ ἐξαπλωθεῖ ἀργότερα καὶ σὲ ἄλλους λαούς.

Ἡ πολιτικὴ ἀποτελεῖ φαινόμενο παγκόσμιον καὶ ἐκδηλώνεται, μαζὶ μὲ τὴν ἐξατομίκευση τοῦ ἀνθρώπου στοὺς κόλπους τῆς ἐξελισσόμενης ἀνθρώπινης ὁδοῦ, ἀπὸ τὴ στιγμὴ ποὺ τὸ ἄτομον ἀποκτᾷ τὴν ἰκανότητα νὰ ἀμφισβητεῖ καὶ νὰ ἐρμηνεύει μὲ τὸν δικό του τρόπο ὄχι μόνον τί εἶναι συμφέρον γιὰ αὐτὸ τὸ ἴδιον, ἀλλὰ καὶ ποῖο εἶναι τὸ γενικότερον συμφέρον τῆς οἰκίας μὲσα στὴν ὁποία ζεῖ.

Ἡ πολιτικὴ προσλαμβάνει, ὡστόσο, μιὰ εἰδικότερη ἔννοια καὶ σημασία, ἀφ' ὅτου ὁ Ἀριστοτέλης, συνοψίζοντας ἰδιαίτερες ἐλληνικὲς ἐμπειρίες, ταυτίζει τὴν ἰδέα τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου μὲ τὴν ἰδέα τοῦ πολίτη, καὶ θεωρεῖ τὴν πολιτικὴ δραστηριότητα ὡς μιὰ θεσμικὰ κατοχυρωμένη δυνατότητα ἐνεργητικῆς συμμετοχῆς στὴ διοίκηση τῶν κοινῶν. Συμμετοχῆς ὄχι ἀπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε, ἀλλὰ σύμφωνα μὲ ὀρισμένες προϋποθέσεις καὶ κανόνες.

Οἱ προϋποθέσεις αὐτὲς καὶ οἱ κανόνες γίνονται ἐκκρινέστεροι μὲ τὴν ἀνάλυση τῆς ἐννοίας τῆς πολιτικῆς φρονήσεως, ἀνάλυση ποὺ μᾶς ἐπιτρέπει ὄχι μόνον νὰ διακρίνομε ἀνάμεσα στὸ ἀτομικὸ ἢ μερικὸ καὶ τὸ γενικὸ συμφέρον, ἀλλὰ καὶ νὰ ἀναχοῦμε στὴν ἰδέα τῆς ἠθικῆς προσωπικότητος τοῦ ἀνθρώπου ὡς οὐσιαστικοῦ ἐρείσματος τῆς πολιτικῆς πράξεως, ὅπως τοῦτο συνοψίζεται θαυμάσια στὰ «Ἠθικὰ Νικομάχεια».

Μὲ τὶς παραπάνω ἀναφορές, ἐπάνω στὶς ὁποῖες ὁ χρόνος δὲν μοῦ ἐπιτρέπει νὰ ἐπεκταθῶ περισσότερο, ὁ Ἀριστοτέλης, ἐπαληθεύοντας τὶς διαβεβαιώσεις τοῦ Πρωταγόρα ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ θαυμασιότερα δῶρα τοῦ Διὸς πρὸς τοὺς ἀνθρώπους, πετυχαίνει δύο πολὺ σημαντικὰ πράγματα :

Συνδέει ἄρρηκτα τὴν πολιτικὴ μὲ τὸν ἄνθρωπον ὡς προσωπικότητα καὶ μὲ τὶς ἀνθρωπιστικὲς ἀξίες· ἀντιλαμβάνεται τὴν πολιτικὴν πράξη, τὸ πολιτεῦσθαι,

ὡς ἓνα ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο πραγματοποιούμενο διὰ τῆς νομοθεσίας. Δίνει συνεπῶς στὴν πολιτικὴ τὸ ὄνομα τῆς Ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τὴν ἀποκαλεῖ («ὕψιστη τῶν τεχνῶν»).

Πρέπει ἀμέσως νὰ διευκρινισθεῖ, ἐδῶ, ὅτι ἡ πολιτικὴ εἶναι ἡ («ὕψιστη τῶν τεχνῶν»), κατὰ τὸ μέτρο ἀκριβῶς ποὺ εἶναι σὲ θέση, διὰ τῆς φρονήσεως, νὰ ἀξιοποιεῖ τις γνώσεις τις ὁποῖες προσφέρουν ἡ Ἐπιστήμη καὶ ἡ Σοφία, δηλαδή ἡ γνώση τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, στὴν κοσμικὴ καὶ στὴν κοινωνικὴ τάξη πραγμάτων, γνώση θεμελιωμένη μὲ τὴ βοήθεια τῆς ἐμπειρίας καὶ μὲ τὴν ἀναγωγή στὶς πρῶτες ἀρχές καὶ στὴ θέα τοῦ καθόλου.

Στὸ μικρόκοσμο τῆς πόλεως, μέσα στὸν ὁποῖο διανοεῖται ὁ Ἀριστοτέλης, τὸ ἀρχιτεκτονικὸ σχέδιο τῆς πολιτικῆς δογματοποιεῖται, βεβαίως, κατὰ κάποιον τρόπο, μὲ τὴν παρεμβολὴ τῆς ἰδέας τῆς ἐντελεχείας, ποὺ περιορίζει τὸν πολιτικὸν σχεδιασμὸ στὸ πλαίσιο τῆς πόλεως - κράτους. Ὅμως, ἡ ἀριστοτελικὴ ἀρχιτεκτονικὴ δὲν παύει σὲ καμμία στιγμή νὰ ἔχει ὡς ἐπίκεντρο τὸν ἄνθρωπο καὶ ὡς ἔρεισμα τὴν ἀρετὴ τῆς φρονήσεως, ἡ ὁποία μὲ τὴ σειρά της παραπέμπει σὲ μία διὰ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σοφίας διαπιστωμένη κοσμικὴ καὶ ἠθικὴ τάξη. Ὁ ἀρχιτεκτονικὸς σχεδιασμὸς τῆς πολιτικῆς κινεῖται σταθερὰ μέσα σ' αὐτὸ τὸ πλαίσιο.

Ἡ συντριβὴ τοῦ πολιτισμοῦ τῶν πόλεων καί, ἀργότερα, ἡ νιοθέτηση ἀπὸ τις μεγάλες διεθνικὲς θρησκείες τοῦ χωρισμοῦ τῶν δύο κόσμων, ποὺ ἀπέστεργε κατ' ἀρχὴν ὁ ἀρχαῖος ἑλληνισμός, ὀδήγησαν τὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ τοῦ μεσαίωνα καθὼς καὶ τῶν πρώτων αἰώνων τοῦ νεωτέρου κόσμου, σὲ σχήματα ποὺ μᾶς ἀπομακρύνουν σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ ἰδέα ἐνὸς ἀρχιτεκτονικοῦ σχεδίου τῆς πολιτικῆς. Οἱ μεσαιωνικὲς καὶ οἱ νεώτερες κοινωνίες κυβερνοῦνται μὲ βάση ὀρισμένες δογματικὲς ἀρχὲς διατυπωμένες στὰ μέτρα τῶν κατεστημένων ἐξουσιῶν· καὶ τοῦτο συμβαίνει, ὅπως θὰ διαπιστωθεῖ στὴ συνέχεια, καὶ ὅταν ἡ νεώτερη ἐπιστήμη καὶ φιλοσοφία θὰ ἔχουν ἀνατρέψει τις βασικὲς προϋποθέσεις ἐπάνω στὶς ὁποῖες εἶχε οἰκοδομηθεῖ ἡ μεσαιωνικὴ πολιτικὴ θεωρία καὶ πρακτικὴ.

Ὅπωςδήποτε, παρὰ τις ἀνωτέρω οὐσιαστικὲς διαφορὲς ἀνάμεσα στὴν ἑλληνικὴ καὶ εἰδικότερα στὴν ἀριστοτελικὴ ἀντίληψη τῆς πολιτικῆς καὶ τὴν πολιτικὴ θεωρία καὶ πράξη τοῦ μεσαιωνικοῦ καὶ τοῦ νεωτέρου κόσμου, ὁ πολιτικὸς στοχασμὸς παραμένει ἐνιαῖος, σὲ ὁλόκληρη τὴν ἱστορικὴ του διαδρομὴ, κατὰ ἓνα τουλάχιστον σημεῖο : καὶ οἱ ἰδέες καὶ τὰ ἦθη καὶ οἱ θεσμοὶ ἔχουν ὡς προϋπόθεση, σὲ ὅλες τις περιπτώσεις, μιὰ δεδομένη κοσμικὴ καὶ ἠθικὴ τάξη. Ὅλες οἱ μεγάλες πολιτικὲς θεωρίες, περιλαμβανομένης καὶ τῆς ἀριστοτελικῆς, ὅλα τὰ μεγάλα ἀνα-

μορφωτικά κινήματα, αποτελοῦν, κατὰ κυριολεξία, ἐρμηνεῖες τῶν νόμων ἢ τῶν ὑποτιθεμένων νοημάτων μιᾶς τέτοιας δεδομένης κοσμικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, καὶ προσπάθειες ἀναπροσαρμογῆς τῆς συμπεριφορᾶς καὶ τῶν θεσμικῶν πλαισίων σύμφωνα μὲ τὰ ἀντικειμενικὰ δεδομένα καὶ νομοτέλειες τοῦ φυσικοῦ ἢ τοῦ νοητοῦ κόσμου.

Ἡ μεγάλη ἐπανάσταση τοῦ νεωτέρου κόσμου πού πῆρε τὸ λαμπρὸ ὄνομα τῆς Ἀναγεννήσεως, πέρα ἀπὸ τὶς ὁποιοσδήποτε παρεκκλίσεις τῆς Ἀλχημείας καὶ τοῦ Ὑλοζωισμού, ἐμπνέεται καὶ αὐτὴ θεμελιωδῶς ἢ ὀπωσδήποτε ἀπολήγει ὄχι σὲ ἓνα σκεπτικισμό ἢ σὲ μία τελικὴ ἀμφισβήτηση, ἀλλὰ σὲ μία ριζικὴ ἀνακατασκευὴ τῆς κοσμικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως, μὲ ἔρεισμα μία νέα ἀντίληψη τοῦ νοητικοῦ ὑποβάθρου τῆς κοσμικῆς νομοτελείας. Ἡ λεγόμενη φυσικὴ φιλοσοφία ἔχει, κατὰ συνέπεια, ὡς ἔμβλημα τὴν ἀρχή: ἡ φύση δὲν κυριαρχεῖται παρὰ μόνο διὰ τῆς ὑπακοῆς — *Naturae non imperatur nisi parendo*.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο, ὅτι τὸ ἔμβλημα αὐτὸ θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφετηρίαν τῶν ἀντιλήψεων πού θὰ ἀγκαλιάσουν ὀλόκληρο τὸ οἰκοδόμημα τοῦ οἰκονομικοῦ καὶ κοινωνικοῦ φιλελευθερισμοῦ τῶν δύο τελευταίων αἰώνων. Καὶ ὑπὸ τὸ νέο αὐτὸ καθεστῶς, τὸ σύνολο τῶν πρακτικῶν ἐφαρμογῶν στὸ πεδίο τῶν τεχνικῶν καὶ τῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ρυθμίσεων, δὲν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ μεταφορές, στὸν εὐρύτερο τομέα τῆς πράξεως, ὑποθέσεων ἢ προσταγμάτων πού ἀπορρέουν ἀπὸ νόμους καὶ ἀρχές τοῦ ἀντικειμενικοῦ, φυσικοῦ, κοινωνικοῦ καὶ ἠθικοῦ κόσμου.

Διὰ μέσου τῆς θεωρίας τοῦ Φυσικοῦ Δικαίου, ἡ ἀνθρώπινη ἐλευθερία, σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία εἶχε διαμορφωθεῖ στὴν ἑλληνικὴ ἀρχαιότητα ἢ ἰδέα τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου, γίνεται καὶ πάλι ἀντιληπτὴ, ὄχι ὡς ἄρνηση ἀλλ' ὡς κατάφαση ἐνὸς συνόλου ἀντικειμενικῶν προσδιορισμῶν τῆς ὑπάρξεως, πού ὀπωσδήποτε λαμβάνονται ὑπ' ὄψη κατὰ τὴν συναγωγὴ τῶν ρυθμιστικῶν κανόνων τῆς συμπεριφορᾶς.

Στὸ ἀπόγειο τῶν ἰδεολογικῶν αὐτῶν ἐξελίξεων, ὁ Βαρὸνχ Σπινόζα θὰ μπορεῖ νὰ ἀναφωνήσῃ: «ἡ ἀνάγκη δὲν καταργεῖ ἀλλὰ δημιουργεῖ τὴν ἐλευθερίαν τῆς πράξεως».

Ἡ νέα μεγάλη ἐπανάσταση πού ἐγκαινιάζεται μὲ τὴ βιομηχανία μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ μὲ τὴ σειρὰ τῆς ὡς μία προέκταση τῶν παραπάνω αἰτιοκρατικῶν καὶ φυσιοκρατικῶν ἀντιλήψεων. Ἄν ἡ λογικὴ καὶ τὸ συναίσθημα ἐξανίστανται τώρα ταυτόχρονα κατὰ τῆς σκληρότητας ἢ τῆς ἀδικίας πού ἐμπεριέχεται στὰ ἱστορικὰ καθιερωμένα ἔθη καὶ τοὺς θεσμούς, ἡ ἀναμενόμενη ἀλλαγὴ σημαίνει, οὐσιαστικά, ὄχι μία ἀπλὴ ἀνατροπὴ ἀλλὰ τὴν ὑποκατάσταση μιᾶς ὑπολανθάνουσας, ἀντικειμενικῆς ἐπιβεβλημένης σύμφωνα μὲ ἓνα σύνολο φυσικῶν ἢ ἠθικῶν νομοτελειῶν, νέας κοινωνικῆς, πολιτικῆς καὶ ἠθικῆς τάξεως.

Διαπίστωση ἐξίσου ἀληθινή στὸν κοινωνικὸ ρομαντισμὸ ἐνὸς *Rousseau*, στὴ βιολογικὴ θεωρία ἐνὸς *Morelly*, στὴν κοινωνιολογία ἐνὸς *Montesquieu*, στὴν ἀναρχικὴ ἰδεολογία ἐνὸς *Godwin*, στὴ φιλοσοφία τῆς ἱστορίας τοῦ γερμανικοῦ ἰδεαλισμοῦ ὅσο καὶ στὸν διαλεκτικὸ ὕλισμὸ τῶν *Marx* καὶ *Engels*.

Οἱ ἐρμηνεῖες καὶ οἱ σκοπιμότητες διαφοροποιοῦνται, φυσικά, καὶ ἐξειδικεύονται στὰ διάφορα αὐτὰ κοινωνικὰ συστήματα. Ὅμως, ἡ ἀρχὴ παραμένει ἀναλλοίωτη: *Naturae non imperatur nisi parendo* — ἡ φύση δὲν κυριαρχεῖται παρὰ μόνο διὰ τῆς ὑπακοῆς. Ἀκόμη καὶ ὅταν, ὅπως στὴ θεωρία τῶν κοινωνικῶν καὶ πολιτιστικῶν σταδίων, ἀπὸ τὸν *Kant* καὶ τὸν *Condorcet* ὡς τὸν *Auguste Comte* καὶ ἐντονότερα στὸν *Marx*, οἱ φιλόσοφοι καλοῦνται ἐφεξῆς ὄχι ἀπλῶς νὰ ἐρμηνεύσουν ἀλλὰ καὶ νὰ ἀλλάξουν τὸν κόσμον).

Οἱ παραπάνω τοποθετήσεις δὲν ἐνέχουν τίποτε ποὺ θὰ μπορούσε νὰ μᾶς ἐκπλήττει. Καὶ ἡ συντήρηση καὶ ἡ ἀλλαγὴ, στὸ πεδίο τῆς πολιτικῆς, ἔχουν ἕρρισμα, ὡς τώρα, τὴ γνώση, καρπὸ τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σοφίας. Ὅμως, ἐπιστήμη καὶ σοφία δὲν κάνουν τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἀποκαλύπτουν, νὰ ἐπεξηγοῦν ἢ νὰ ἐρμηνεύουν, χωρὶς νὰ προσθέτουν τίποτε στὸ ἀντικείμενο, εἴτε τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ εἶναι ἡ φύση, εἴτε εἶναι ὁ ἄνθρωπος καὶ ἡ κοινωνία.

Οἱ τεχνικὲς τῆς οἰκονομίας καὶ οἱ κοινωνικὲς ρυθμίσεις ποὺ ἀπορρέουν, στὸ πεδίο τῶν ἐφαρμογῶν, ἀπὸ τὴ γνώση αὐτή, προεκτείνουν ἀπλῶς, χωρὶς νὰ ἀναιροῦν τοὺς νόμους τῆς φυσικῆς, τῆς ψυχολογίας ἢ τῶν ἠθῶν. Στὸ σημεῖο αὐτὸ ὑπάρχει ἀπόλυτη ταυτότητα ἀκόμη καὶ ἀνάμεσα στὶς πρὸ διαφορετικῆς κατὰ τὸ πνεῦμα καὶ τὴ μέθοδο ἀντιλήψεως. Ἡ ἀριστοτελικὴ ἐντελέχεια ὅσο καὶ ἡ ὕλιστικὴ αἰτιοκρατία προβάλλονται ὁμοιόμορφα ὡς ἓνα ἀντικειμενικὸ δεδομένο, καὶ συνεπῶς καὶ ὡς ὄριο τῶν ἀνθρωπίνων δυνατοτήτων, σὲ ὅλα τὰ ἐπίπεδα τῶν ἐφαρμογῶν. Ἡ κυριαρχία τῆς ἐπιστήμης βασιζέται στὸν αὐτοπεριορισμὸ τῆς. Ἡ νευτόνια προσταγὴ: *non fingo hypotheses* — δὲν ἐφευρίσκω ὑποθέσεις —, ἀποτελεῖ τὸν ἀπόηχο τῆς παλιᾶς ἐκείνης ἀρχῆς ποὺ τοποθετεῖ τὸ σύμπαν καὶ τὸν ἄνθρωπο κάτω ἀπὸ νόμους. Ἐκεῖνο ποὺ ἀμφισβητεῖται εἶναι ἡ οὐσία, τὸ περιεχόμενο αὐτῶν τῶν νόμων, καὶ ὄχι ἡ σημασία τους ὡς προϋποθέσεως γιὰ τὴ φιλοσοφία τῆς πράξεως, γιὰ τὴ συντήρηση, τὴν ἀναμόρφωση ἢ τὴ ριζικὴ ἀλλαγὴ.

* * *

Ἡ θεμελιακὴ ἐνότητα ἀντιλήψεων γιὰ τὴν ὁποία ἔγινε λόγος προηγουμένως, φαίνεται νὰ ἔχει διασπασθεῖ ἀπὸ τὴ στιγμή ποὺ ἡ τεχνολογία ἤρθε νὰ προ-

στεθεῖ στήν ἐπιστήμη καί τή σοφία ὡς ἕνας νέος ὄρος τόσο στό πεδίο τῆς γνώσεως ὅσο καί στό πεδίο τῶν ἐφαρμογῶν.

Στό σημεῖο αὐτό θά μοῦ ἐπιτραπεῖ νά ὑπενθυμίσω μερικά πολύ ἀπλά πράγματα, πού θά μᾶς βοηθήσουν ὥστόσο στήν κατανόηση τοῦ τί ἐννοοῦμε ἀκριβῶς μέ τόν ὄρο «τεχνολογική ἐπανάσταση»¹.

Ὅπως εἶναι γνωστό, στίς πρωτόγονες κοινωνίες, βασικός συντελεστής τῆς παραγωγῆς εἶναι ἡ μυική δύναμη, ἐνῶ ἡ παράδοση, μέ τή βοήθεια περιορισμένων τεχνικῶν μέσων, ρυθμίζει τήν κοινωνική κατανομή τῶν ἔργων. Χωρίς νά εἶναι κατά κυριολεξία στατικές, οἱ κοινωνίες αὐτές ἐξελίσσονται μέ τόν βραδύ ρυθμό πού ἐπιτρέπει ἡ διεύρυνση τῶν γνώσεων, σέ σχετική ἀνεξαρτησία ἀπό τίς τυπικά καθορισμένες ἐπαναληπτικές διαδικασίες καί ἀπό τὰ ἐργαλεῖα πού τίς ὑπηρετοῦν.

Σέ ἕνα δεύτερο στάδιο ἀναπτύξεως, μία ὀρισμένη συσσώρευση γνώσεων κάνει δυνατές περαιτέρω ἀνακαλύψεις καί ἐφευρέσεις, καθῶς καί ἀντίστοιχες τεχνολογικές ἐφαρμογές. Ἐπιστήμη καί τεχνολογία συμβαδίζουν ἐφεξῆς σύμφωνα μέ ἕνα πολύπλοκο σχῆμα ἀλληλεξαρτήσεων, χωρίς ὅμως ἡ πρώτη νά χάνει τὸ προβάδισμα πού εἶχε ἀποκτήσει ἀπό τὰ πρῶτα ἤδη βήματα τῆς ἀνοδικῆς πορείας πρὸς τὸν πολιτισμό.

Ὅμως, ἀπὸ ἕνα ὀρισμένο στάδιο ἀναπτύξεως καί πέρα, ὁ βαθμὸς καί οἱ τρόποι ἀλληλεξαρτήσεως ἐπιστήμης καί τεχνολογίας τροποποιοῦνται σημαντικά. Σιγά-σιγά, ἡ τεχνολογία ἀνεξαρτητοποιεῖται ὡς ἕνα βαθμὸ ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης. Ἄντὶ νά ἔχει ὡς κύριο προορισμὸ νά ἀξιοποιεῖ τοὺς καρποὺς τῆς ἐπιστήμης καί νά προσφέρει στήν τελευταία τὰ μέσα γιὰ τὴν ἐπίτευξη καί νέων ἀνακαλύψεων καί ἐφευρέσεων, ἡ τεχνολογία προσδιορίζει ἡ ἴδια ἐφεξῆς τοὺς σκοποὺς καί τὰ πεδία τῆς ἔρευνας, σέ συνάρτηση μέ τὴν ἐπιταγή τῆς ικανοποιήσεως τῶν προσδιορισμένων ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν τεχνολογία ἀναγκῶν.

Ἡ δύναμη καί τὸ κύρος τῆς τεχνολογίας ὀλοένα καί μεγαλώνουν ὅσο ἡ ἐξάρτηση ἀπὸ τὰ τεχνολογικὰ μέσα γίνεται μεγαλύτερη. Τόσο στήν ἐπιστήμη ὅσο καί στήν πολιτική πρακτική, ὁ προσδιορισμὸς τῶν στόχων τῆς ἔρευνας ἢ τῆς ικανοποιήσεως τῶν πρακτικῶν ἀναγκῶν γίνεται συνάρτηση τῶν τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν, οἱ ὁποῖες ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴ διαθέσιμη τεχνολογία. Ὅμως ἡ τεχνολογία εἶναι μία δύναμη πού αὐτοτροφοδοτεῖται, κατὰ τὸ μέτρο ἀκριβῶς πού ἔχει καθυποτάξει τὴν ἔρευνα στίς δυνατότητες πού ἡ ἴδια τῆς προσφέρει. Τὸ ἐργαλεῖο, ἡ μηχανή, τὸ μηχανολογικὸ συγκρότημα, ὁ ἠλεκτρονικὸς ὑπολογιστής, καθορί-

1. Πρβλ. Γ. Κ. Βλάχου, Πολιτική, τ. Γ., σελ. 421 ἐπ.

ζουν αὐτὲς τὶς δυνατότητες καὶ τὶς τροποποιῶν ὅσο τελειοποιῶνται καὶ συμπληρώνονται.

Οἱ ἐξελίξεις αὐτὲς εἶναι, γενικά, ἀνεξάρτητες ἀπὸ κάθε ἐπιστημονικό, φιλοσοφικό, ἠθολογικό, αἰσθητικό ἢ συναισθηματικό κριτήριο. Τὶς καθορίζει καὶ τὶς ἐπιβάλλει μόνη τῆς ἡ τεχνολογία, μὲ τὸν ὄγκο τῶν ἐφευρέσεων πὸν ἔχει στὴ διάθεσή τῆς ἀλλὰ καὶ μὲ τὰ μέσα τῶν ἐφαρμογῶν, ἄλλως τῶν ἐπενδύσεων πὸν ἔχουν γίνει γιὰ λογαριασμό τῆς. Οἱ ἐπενδύσεις αὐτὲς ἀποτελοῦν ἤδη, στὶς ἀνεπτυγμένες σύγχρονες κοινωνίες, ἓνα τεράστιο κεφάλαιο πὸν διαρκῶς διευρύνεται, διογκώνεται, τελειοποιεῖται. Ἀκόμη περισσότερο, ἡ τεχνολογία καὶ ἐιδικότερα ἡ ὑψηλὴ τεχνολογία γίνεται ἐμπόρευμα, τὸ ἀκριβότερο καὶ τὸ πολυτιμότερο ἐμπόρευμα στὶς ἐσωτερικὲς ὅσο καὶ στὶς διεθνεῖς συναλλαγές, πρᾶγμα πὸν ἐπαυξάνει ἀκόμη πιὸ πολὺ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐπιβολὴ τῆς τεχνολογίας σὲ ὁλόκληρο τὸν ἀναπτυξιακὸ χῶρο.

Τὰ ἀποτελέσματα αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων εἶναι εὐδιάκριτα. Τὸ («ἐπιστημονικὸ πνεῦμα»), πὸν προσανατολίζεται σταθερὰ ἀπὸ αἰῶνες πρὸς τὴν πρακτικά, ἠθικὰ καὶ πολιτικὰ ἀδιάφορη βασικὴ ἔρευνα, ἐξαρτᾶται ἐφεξῆς ὁλοένα καὶ περισσότερο ἀπὸ τὶς δυνατότητες πὸν προσφέρει ἡ ἐφαρμοσμένη ἔρευνα, δηλαδή ἡ ἔρευνα πὸν κατευθύνεται σὲ συγκεκριμένους πρακτικὸν στόχους, προσδιορισμένους, ὅπως ἐλέγχθη πρὸ ὀλίγου ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐμπορευματοποιημένη τεχνολογία.

Ἡ ἀνάγκη, ἐξ ἄλλου, ἐξειδικεύσεως σύμφωνα μὲ τὸ σχεδιασμὸ τῶν τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν καὶ ἀνταλλαγῶν, ἐπενεργεῖ ἀνασταλτικὰ στὴ γενικὴ παιδεία, τῆς ὁποίας συρρικνώνεται ὁλοένα καὶ πιὸ ἔντονα τὸ οὐμανιστικὸ ὑπόβαθρο.

Θὰ ἦταν δύσκολο καὶ νὰ ἀπαριθμήσει κανεὶς τοὺς τομεῖς πὸν ἄμεσα ἢ ἔμμεσα ἐπηρεάζονται ἀπὸ τὶς σύγχρονες τεχνολογικὲς ἐξελίξεις καὶ μεταβολές. Ἀπὸ τὴν τεχνολογία ἐξαρτᾶται ἐφεξῆς ἡ ἐπιχειρησιακὴ ἀνάπτυξη ἀλλὰ καὶ ἡ λειτουργία τῆς δημοσίας διοικήσεως. Ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος ὀδηγεῖ σὲ μία συνεχεῖ ἀναδιανομὴ τῶν εἰσοδημάτων ἐπάνω καὶ πέρα ἀπὸ τοὺς ἐκάστοτε κυβερνητικὸν στόχους. Ἀπὸ τὸ τεχνολογικὸ κεφάλαιο καὶ τὴν τεχνολογικὴ ἐμπειρία τῶν μεγάλων πολυεθνικῶν ἐταιρειῶν ἐξαρτᾶται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ οἰκονομία τῶν ὑπαναπτύκτων καὶ τῶν ὑπὸ ἀνάπτυξη χωρῶν. Θὰ μπορούσαν ἀκόμη νὰ ἀναφερθοῦν οἱ νέοι ὀρίζοντες πὸν διανοίγονται ἀπὸ τὴν μικρο-πληροφορικὴ καὶ τὴν πληροφορικὴ τῶν γραφείων — τὴν *bureautique* — τῶν ὁποίων οἱ ἐπιπτώσεις εἶναι ἀνυπολόγιστες στὸν τομέα τῆς ἀπασχολήσεως ἀλλὰ καὶ συνεπεία τῆς πλήρους

ἀναστατώσεως τῶν ἐπαγγελματιῶν καὶ τῆς ἐσωτερικῆς ἰσορροπίας τῶν ἱστορικῶν διαμορφωμένων κοινωνικῶν στρωματώσεων.

Κατὰ τὸ μέτρο πὸν ἡ ἀξία τοῦ ἐπενδυμένου τεχνολογικοῦ κεφαλαίου κρίνεται ἀποκλειστικὰ ἢ πρωτευτόντως μὲ τὸ κριτήριον τῆς ἀποδοτικότητος, μία πραγματικὴ ἐπανάσταση πραγματοποιεῖται σὲ παγκόσμια κλίμακα, στὶς συνήθειες, στὶς νοοτροπίας καὶ στὴν ἐν γένει ἀτομικὴ καὶ κοινωνικὴ ζωὴ τῶν ἀνθρώπων. Μία ξεχωριστὴ τεχνολογικὴ ἰδεολογία διαμορφώνεται ἔτσι, προοδευτικὰ, ὑπὸ τὸ κράτος ἰδιαίτερα τῶν διεθνῶν ἀλληλεξαρτήσεων πὸν δημιουργεῖ ἢ οὐσιαστικὴ ἐνοποίηση τοῦ παγκοσμίου πολιτικο-οἰκονομικοῦ χώρου καὶ ἡ ταυτόχρονη ἀποδέσμευση ἀπὸ τὸν κλασσικὸ διαχωρισμὸν κράτους καὶ ἰδιωτικῆς κοινωνίας.

Πέρα ἀπὸ τὸ γεγονός τῶν μεταβολῶν πὸν ἔχουν ἐπέλθει στὶς σχέσεις ἐπιστήμης καὶ τεχνολογίας καὶ τὶς συνακόλουθες ἐπιπτώσεις στὸν τομέα τῶν ἠθῶν, πρέπει νὰ ὑπομνησθεῖ, πράγματι, ὅτι ἡ σύγχρονη τεχνολογία ὑπηρετεῖται ἀπὸ ἓνα πλῆθος ἀτόμων, τῶν ὁποίων μορφώνει τὸν χαρακτήρα καὶ τὶς νοοτροπίας. Τὰ άτομα πὸν ὑπηρετοῦν τὴν τεχνολογία καὶ ἰδιαίτερα τὴν ὑψηλὴν τεχνολογία ὑπακούουν, φυσικὰ, κατὰ κανόνα, στὴν ἀρχὴ τῆς ἀποδοτικότητος. Ὅμως, σὲ μιὰ δυναμικὴ τεχνολογία ὅπως ἡ σημερινή, ἡ ἰδέα τῆς ἀποδοτικότητος περιλαμβάνει κατ' ἀνάγκη μιὰ μελλοντολογικὴ διάσταση, πὸν περικλείει τὸν τεχνολογικὸν σχεδιασμὸν ὡς φυσιολογικὴ προέκταση τῶν τεχνολογικῶν ἐπενδύσεων. Ἀληθινὰ: μιὰ ἀπὸ τὶς περισσότερὰ χαρακτηριστικὰ ἐκδηλώσεις τῆς σύγχρονης τεχνολογικῆς ἰδεολογίας εἶναι οἱ σχεδιαστὲς συστημάτων, οἱ *Systems Designers*.

Μερικοὶ ἀπὸ αὐτοὺς, ὅπως ὁ *Buckminster Fuller*, φέρονται ἀβιάστως πρὸς μιὰ νέα τεχνολογικὴ οὐτοπία, ἀκριβέστερα: πρὸς ἓνα νέον ἀπολιτικὸ ἢ μεταπολιτικὸν σχεδιασμὸν, σχεδιασμὸν πὸν βρίσκεται σὲ κτηνητὴ ἀντίθεση τόσο μὲ τὴν κλασσικὴν ἔννοια τῆς πολιτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς ὅσο καὶ μὲ τὶς διάφορες ἱστορικὰς οὐτοπίας, τῶν ὁποίων τὸ μελλοντολογικὸν περιεχόμενον ἐμφανίζεται μᾶλλον ὡς μιὰ «ἐπιστροφή» στὴ φύσιν», ἐνῶ ἀντιθέτως ἡ μεταπολιτικὴ τεχνολογικὴ οὐτοπία ἀποτελεῖ περισσότερὰ προσπάθεια διαφυγῆς ἀπὸ τοὺς φυσικοὺς καταναγκασμοὺς τῆς ὑπάρξεως, στοὺς ὁποίους ὑπάγεται καὶ ἡ ἱστορία.

Κατὰ μιὰ ἔννοια, οἱ σχεδιαστὲς μεταπολιτικῶν συστημάτων ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση μιᾶς γενικότερης διανοητικῆς καὶ ψυχολογικῆς ἀποκλίσεως τοῦ σημερινοῦ τεχνολογικοῦ αἰῶνα.

Ἀληθινὰ, ἐκεῖνο πὸν ἡ σύγχρονη ἐποχὴ ζητάει μὲ πάθος εἶναι λιγότερο ἢ κατανόηση τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι, ἀνεξάρτητα ἢ καὶ μὲ τὴν σύνδρομη βούληση τῶν ἀνθρώπων, καὶ περισσότερο ἢ πέρα ἀπὸ τὸ ὑπάρχον ἢ τὸ ἀπλῶς δυνατὸ

ἢ ἐνδεχόμενον δημιουργία νέων τρόπων ὑπάρξεως, χωρὶς τὴν ἀναγκαστικὴν ἀναγωγήν στὴν ὁποιαδήποτε φυσικὴ ἢ ἠθικὴ νομοτέλεια.

Ἐπομένως οἱ φοιτητὲς τῆς Σορβόνης ἀναγράφουν στοὺς τοίχους τὸ γνωστὸ ἐκεῖνο : *L'Imagination au Pouvoir* — ἡ φαντασία στὴν ἐξουσία— ἐννοοῦν κάτι ἐντελῶς διαφορετικὸ ἀπὸ μία εὐέλκτικη πολιτικὴ στρατηγικὴ ἢ τακτικὴ. Ἐκφράζουν ἓνα παγκόσμιον πόθον ριζικῆς ἀλλαγῆς. Ἡ ἀλλαγή αὐτὴ δὲν εἶναι ἡ ἄρνηση ἀπλῶς τοῦ κατεστημένου, τοῦ ὑπάρχοντος ἢ τῶν δυνατολογικῶν προεκτάσεων του, ἀλλ' ἡ ριζικὴ ὑποκατάσταση σὲ αὐτὸ τὸ ὑπάρχον, ὅχι ἀκριβῶς μιᾶς νέας κοσμικῆς ἢ ἠθικῆς τάξεως, ἀλλὰ μιᾶς νέας ὑπάρξεως, λίγο ἢ πολὺ ἀποδεδειγμένης ἀπὸ τὰ δεσμὰ τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου καὶ καθοδηγημένης οὐσιαστικῶς ἀπὸ τὴν φαντασία.

Ἡ κριτικὴ τῆς αἰτιοκρατίας, ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ περασμένου αἰῶνα, ἢ σχετικοποίηση τῶν ἰδεῶν τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀταξίας στὴ σύγχρονη πυρηνικὴ φυσικὴ, προσδίδουν ἐφεξῆς στὴ φανταστικὴ σκέψη μιὰ ἐντελῶς νέα διάσταση, διευρύνοντας συνεχῶς τὸ ρῆγμα ἀνάμεσα στὴν κλασσικὴ ἐπιστημονικὴ καὶ φιλοσοφικὴ παράδοση καὶ τὶς σύγχρονες ἀντιλήψεις περὶ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ κόσμου.

Κατ' ἀντίθεση πρὸς τὴν παραδοσιακὴν πολιτικὴν σκέψη, ποὺ προϋποθέτει γενικά, ὅπως ἐλέχθη, μιὰ οὐσιαστικὰ ἀναλλοίωτη φύση τοῦ ἀνθρώπου ὡς βιολογικοῦ, συναισθηματικοῦ καὶ ἠθικοῦ ὄντος, ἡ σύγχρονη φανταστικὴ σκέψη προβάλλει τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξὴ ὡς ἓνα ἐλεύθερον, λίγο ἢ πολὺ αὐτοπροσδιοριζόμενο ὑπαρξιακὸ σχέδιον, ἓνα σχέδιον ποὺ ἀδιάκοπα ἐκτυλίσσεται στὸ μεταίχμιον τῆς τάξεως καὶ τῆς ἀταξίας. Σὲ ἓνα διαφορετικὸ ἐπίπεδο, ἡ πληροφορικὴ, γνήσιο καὶ αὐτὴ τέκνον τῆς τεχνολογικῆς ἐπαναστάσεως, ἀναλύοντας τὴν ἀνθρώπινη ἐνέργεια σὲ ἀκαταμέτρητα πλέγματα ἐπικοινωνιῶν, συμβάλλει μὲ τὴν σειρὰ της, παρὰ τὸ ἀναμφισβήτητον ἐπιστημονικὸν ἐνδιαφέρον ποὺ προκαλεῖ, στὸ νὰ προωθεῖται ὁλοένα καὶ περισσότερον ἡ ἰδέα τῆς ἐλευθερίας στοὺς ἀντίποδες τῆς παραδοσιακῆς ἐννοίας τῆς νομιμότητος καὶ ἐδταξίας μὲ ἔρεισμα τὴν προσωπικότητα καὶ τὴν ἀτομικὴ πρωτοτυπία. Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς δὲν θὰ ἦσαν ἀσφαλῶς δυνατὲς ἂν ἡ τεχνολογία δὲν παρεμβάλλοταν στὸ μεταξὺ, ὅχι ἀπλῶς ὡς ἓνας τρόπος ἐφαρμογῶν καὶ ἀναπροσαρμογῶν, κατὰ τὸ πρότυπον τῶν παραδοσιακῶν τεχνικῶν, ἀλλὰ ὡς ἓνας κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον αὐτόνομος προσδιοριστικὸς παράγον τοῦ εἶναι καὶ τοῦ γίνεσθαι.

Σὲ ἓνα σημαντικὸν μέτρο, ὁ σημερινὸς ἀβέβαιος, ἀδιάκοπα ταλαντευόμενος καὶ κλονιζόμενος κόσμος, ἀνοικοδομεῖται καὶ καταρρέει συνεχῶς μὲ κύριον ἔρεισμα τὴν τεχνολογία, εἴτε αὐτὴ εἶναι ἀφιερωμένη στα ἔργα τοῦ πολέμου καὶ τῆς καταστροφῆς, εἴτε στρέφεται ἐξ ὀρισμοῦ πρὸς τὰ ἔργα τῆς εἰρήνης καὶ τῆς εὐ-

μερίας. Καί ἡ ἀνθρώπινη φύσις, ἐπάνω στή θεώρηση τῆς ὁποίας, ὡς ἀναλλοίωτης οὐσίας, ἐστηρίχθη, στήν προέκταση τῆς κλασσικῆς ἐννοίας τοῦ ἐλευθέρου ἀνθρώπου, ὀλόκληρη ἢ νεότερη θεωρία τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν, δέν εἶναι ἐφεξῆς παρὰ ἓνα εὐπλαστο ὕλικό πού, σέ χαμηλές συνήθως τιμές, προσφέρεται τὸ ἴδιο στή διάθεση τῶν πλέον ἀπιθάνων τεχνολογικῶν ἐφαρμογῶν καί τῶν ἀντιστοιχῶν κοινωνικο-πολιτικῶν ρυθμίσεων.

Θὰ ἦταν, ὡστόσο, χρήσιμο νὰ διευκρινισθεῖ ἐφεξῆς, κατὰ τρόπο περισσό-τερο ἄμεσο καί συγκεκριμένο, ἢ εἰδικότερα πολιτολογικῆ σημασία τῶν τεχνολογικῶν μεταβολῶν καί ἀναστατώσεων.

* * *

Πρέπει νὰ σημειωθεῖ πρῶτα, ὅτι ἡ τεχνολογικὴ ἰδεολογία, ἐκεῖνο πού στο κοινὸ λεξιλόγιο ἐκφράζεται συνήθως μὲ τοὺς ὅρους τεχνοκρατία καί τεχνοκράτες, δέν εἶναι φαινόμενο ἀποκλειστικὰ τοῦ ἐσωτερικοῦ χώρου τῆς ἐξουσίας. Εἶναι, ὅπως ἐλέχθη, ἐκδήλωση ὀρισμένου εἶδους ἀναπτύξεως μὲ κύριο χαρακτηριστικὸ τῆ σχετικὴ ἀποδέσμευση τῆς τεχνολογίας ἀπέναντι τῆς ἐπιστήμης καί τῆς σοφίας.

Τὰ ἄτομα πού εἶναι φορεῖς τῆς τεχνολογικῆς ἰδεολογίας βρίσκονται καί μέσα καί ἔξω ἀπὸ τὴν ἐξουσία. Μποροῦν νὰ ἀνήκουν σέ κόμματα καί παρατάξεις διαφορετικῶν ἐντελῶς ἀντιλήψεων. Δέν παύουν ὡστόσο νὰ ἀποτελοῦν μία ιδιαίτερη ἀπόχρωση ἢ ἀπόκλιση πολιτικῆς σημασίας. Ἡ παρουσία τους στο πολιτικὸ προσκήνιο ἐξαρτᾶται, φυσικά, ἀπὸ τὰ ἴδια τὰ ἄτομα, ἀλλ' ἐπίσης ἀπὸ τὸν ἐν γένει συσχετισμὸ τῶν πολιτικῶν δυνάμεων στὸν συγκεκριμένο πολιτικὸ χῶρο.

Ὡς ιδιαίτερη πολιτικὴ κατηγορία, οἱ «τεχνοκράτες» ἀποτελοῦν ἓνα πολὺ δυσδιάκριτο σύνολο. Κατὰ τὸ μέτρο πού τὸ τεχνολογικὸ σχέδιο δέν ἔχει σέ κανένα μέρος τοῦ κόσμου θέσει ἐντελῶς ἐκποδῶν τὴν πολιτικὴ καί τοὺς πολιτικούς, ἢ θέσει τῶν «τεχνοκρατῶν», ὡς πολιτικῆς δυνάμεως, βρίσκεται μᾶλλον σέ σχέση ἐξαρτήσεως ἀπέναντι τῶν καθαρὰ πολιτικῶν σχηματισμῶν, ὅπως αὐτοὶ διαμορφώνονται συνεπεῖα ἄλλων ἐνδογενῶν ἢ ἐξωγενῶν παραγόντων.

Σὲ ὅλες τὶς περιπτώσεις, ἡ δύναμη τῶν «τεχνοκρατῶν» δέν εἶναι οὔτε πρωτογενῆς οὔτε ἀπεριορίστη. Ἡ ἰσχὺς τους ἀπορρέει ἀπὸ τὶς σχέσεις ἐξαρτήσεως πού ἔχουν ἀποδεχθεῖ ἀπέναντι στοὺς φορεῖς τῆς οἰκονομικῆς καί τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας, ἀν καὶ τὸ εἰδικὸ βάρος τους εἶναι γενικά ἐνισχυμένο ἀπὸ τὴν ἐν γένει θέσει τῆς τεχνολογίας καί τοῦ ἐπενδυμένου τεχνολογικοῦ κεφαλαίου στή σύγχρονη κοινωνία καί οἰκονομία.

Ἐπ'αύρου ὡστόσο, στὶς σύγχρονες κοινωνικο-πολιτικῆς ἐξελίξεις, δύο σημαντικὰ φαινόμενα τῶν ὁποίων ἢ παρουσία ἐμνημονεύθη προηγουμένως καί τὰ ὁποῖα

συντελοῦν σὲ μεγάλο βαθμὸν στὴν ἐπιβλητικὴ παρουσία τοῦ τεχνολογικοῦ παράγοντα σὲ ὅλα τὰ καίρια σημεῖα τῶν πολιτικῶν ἐνδιαφερόντων. Τὰ φαινόμενα αὐτὰ εἶναι ἡ ἐνοποίηση τοῦ παγκοσμίου κοινωνικο-πολιτικοῦ χώρου καὶ ἡ ἐξάλειψη τῆς κλασσικῆς διακρίσεως ἀνάμεσα στὸ κράτος καὶ τὴν ἰδιωτικὴν κοινωνία.

Εἶναι ἀνάγκη νὰ σταθοῦμε γιὰ λίγο ἐπάνω στὰ δύο αὐτὰ σημεῖα πρὶν προχωρήσουμε στὴν τελικὴ ἐκτίμηση τῶν σχέσεων τεχνολογίας καὶ πολιτικῆς.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, οἱ πολιτικο-οικονομικὲς ἐξελίξεις πὸν ἔφεραν στὸ προσκῆνιο τὸ νεώτερο κυρίαρχο ἐδαφικὸ κράτος, εἶχαν συντελέσει στὴ διαμόρφωση μιᾶς μοναδολογικῆς ἀντίληψως τῆς διεθνoῦς κοινωνίας, ἀντίληψως σύμφωνα με τὴν ὁποία, κάθε χωριστὴ κυρίαρχη ἐξουσία διαθέτει τὸν κατ' ἀρχὴν ἀπαραβίαστο δικὸν της γεωπολιτικὸν ἄκρον ὑπάρξεως καὶ δράσεως. Οἱ τεχνολογικὲς ὁμως ἐφαρμογὲς καὶ προεκτάσεις τῆς ἐπιστημονικῆς προόδου, ὅπως προφητικὰ τὸ εἶχε προβλέψει ὁ Kant στὸ «Σχῆδιο Αἰωνίας Εἰρήνης», ἔκαναν σιγὰ-σιγὰ αἰσθητὴ τὴν οἰκονομικὴν, πολιτιστικὴν καὶ πολεμολογικὴν ἐνότητα τοῦ γηγένου χώρου, ἐπάνω καὶ πέρα ἀπὸ τὴν ἐπὶ μέρους κρατικὴν κυριαρχίαν. Στὴν ἰδέαν τῆς λίγο ἢ πολὺ στατικῆς δια-κρατικῆς τάξεως καὶ ἰσορροπίας, ὑπεκαταστάθη προοδευτικὰ ἡ ἀρχὴ τῆς παγκόσμιας ἀσταθοῦς ἰσορροπίας, ἡ ὁποία ἄλλωστε ἀποκτᾷ ὀλοένα καὶ περισσότερον ἀπροσδιόριστους ἐξω-γῆινους διαστάσεις.

Ἡ ἀνάλογη μεταβολὴ ἐσημειώθη καὶ στὸ ἐσωτερικὸν τῆς καθεμιᾶς παραδοσιακῆς κρατικῆς κυριαρχίας. Τὸ νεώτερον κράτος—τοῦτο εἶναι γνωστὸ σὲ ὅλους—δὲν ἔγινε κυρίαρχο παρὰ μόνον κατὰ τὸ μέτρο πὸν κατόρθωσε νὰ καταργήσῃ ὅλες τὴς ἐνδιάμεσες κοινωνικὰς ἐξουσίας καὶ νὰ ἀναγάγῃ ἀκολούθως σὲ βασικὴν ἀρχὴν τῆς κοινωνικῆς ζωῆς τὸν ἀσπληρὸν διαχωρισμὸν κράτους καὶ ἰδιωτικῆς κοινωνίας, πολιτικῆς καὶ οἰκονομίας ἰδιαίτερα. Ἡ ταυτόχρονη διαμόρφωση τῆς θεωρίας καὶ πρακτικῆς τῶν φυσικῶν δικαιωμάτων τοῦ ἀτόμου—μὲ ἐπίκεντρο τὴν ἀτομικὴν ἰδιοκτησίαν καὶ τὴν ἐλευθερίαν τῶν συμβάσεων—εἶχεν ὡς ἀποτέλεσμα ὁ κοινωνικο-οικονομικὸς σχεδιασμὸς νὰ ἀφεθεῖ ἐξ ὀλοκλήρου στὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν: ἀντὶ νὰ σχεδιάζῃ καὶ νὰ ἐνεργεῖ κατὰ τὴν ἰδέαν τῆς πολιτικῆς ἀρχιτεκτονικῆς, τὸ κράτος αὐτὸ ὄφειλε νὰ προστατεύῃ μόνον τὰ ἄτομα πὸν ὑπόκεινταν στὴν δικαιοδοσίαν του, ἐξασφαλίζοντας ἔτσι τὸν ἀκόλυτον σχεδιασμὸν τῆς οἰκονομίας καὶ τῆς κοινωνικῆς εὐημερίας ἀπὸ τοὺς ἰδιώτας.

Ἡ καθαρὰ φυσιοκρατικὴ αὐτὴ ἀντίληψη ἔχει βεβαίως ἐκλείψει σήμερον, ἀκόμη καὶ στὰ κράτη ἐκεῖνα ὅπου ἀφήνεται εὐρὸν σχετικὰ ἔδαφος στὴν ἰδιωτικὴν πρωτοβουλίαν. Ὅπωςδὴποτε, δὲν ἀμφισβητεῖται πλέον ἡ ἀρχὴ ἀλλὰ μόνον τὸ εἶδος καὶ οἱ τρόποι τοῦ κρατικοῦ παρεμβατισμοῦ, παρεμβατισμοῦ πὸν γίνεται ἀναγκαῖος

τόσο από τή διάδοση τῆς ὑψηλῆς καί οἰκονομικά δυσπρόσιτης τεχνολογίας, ὅσο καί ἀπό τήν κατά τὰ ἀνωτέρω διάσπαση τῆς παραδοσιακῆς ἐννοίας τοῦ πολιτικοῦ χώρου, ἀποτελέσματος καί αὐτοῦ τῆς τεχνολογικῆς ἐπαναστάσεως.

Οἱ ἐπιπτώσεις αὐτῶν τῶν ἐξελίξεων στό ἰδιαίτερο πεδίο τῆς πολιτικῆς πρακτικῆς εἶναι πολλαπλές. Κορυφώνονται ὅμως καί γίνονται περισσότερο συγκεκριμένες κατά τή διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν καί οἰκονομικῶν ἀναπτυξιακῶν προγραμμάτων, πού ἀπό πολλές δεκαετίες προετοιμάζονται καί ὡς ἓνα τουλάχιστον σημεῖο ἐφαρμόζονται στίς περισσότερες ἀνεπτυγμένες χῶρες τοῦ κόσμου. Τό κρίσιμο σημεῖο τῶν σχέσεων τεχνολογίας καί πολιτικῆς ἐντοπίζεται, συνεπῶς, σήμερα στόν τομέα ἰδίως τοῦ κοινωνικο-οικονομικοῦ σχεδιασμοῦ, καί τοῦτο ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν ὑπάρχει μία ἰδιαίτερη τάξη ἢ κοινωνική κατηγορία («τεχνοκρατῶν»). Εἶναι ἀρκετή, νομίζω, ἡ διαπίστωση μιᾶς διακεκριμένης τεχνολογικῆς ἰδεολογίας, πού μπορεῖ ἐνδεχομένως νά ἐμπνέει καί ἄτομα χωρὶς ἐξειδικευμένη τεχνολογική κατάρτιση, στά μάτια ὅμως τῶν ὁποίων τό κριτήριο τῆς ἀποδοτικότητας ἔχει ὑποκατασταθεῖ στήν ἐπὶ οὔμανιστικῶν βάσεων πολιτική παιδεία.

Ὁ κοινωνικο-οικονομικός σχεδιασμός, ἰδιαίτερα προσφιλές πεδίο, ὅπως ἐλέχθη, τῶν σχεδιαστῶν συστημάτων, ἀποτελεῖ ἓνα πολύπλευρο θέμα, τοῦ ὁποίου ἡ διαλεύκανση δὲν θά μπορούσε φυσικά νά ἀντιμετωπισθεῖ ἐδῶ, ἔστω καί συνοπτικά. Πρέπει νά ὑπογραμμισθεῖ, ὡστόσο, ὅτι δὲν ἔχει ἴσως συνειδητοποιηθεῖ ὅσο θά ἔπρεπε ἢ κατ' ἐξοχὴν συνταγματικὴ σημασία τοῦ θέματος αὐτοῦ σὲ συνάρτηση ἰδιαίτερα μὲ τήν προστασία τῶν δικαιωμάτων καί ἐλευθεριῶν. Στὸ Σύνταγμά μας, λ.χ. ἀναγνωρίζεται βεβαίως, κατ' ἀρχήν, ἡ συνταγματικὴ σημασία τοῦ προγραμματισμοῦ, ἀπὸ τό γεγονός ὅτι γιὰ τήν ἐφαρμογὴ τῶν προγραμμάτων οἰκονομικῆς καί κοινωνικῆς ἀναπτύξεως ἀπαιτεῖται κατὰ τό ἄρθρο 79 παρὰρ. 8 ἔγκριση τῆς Ὀλομελείας τῆς Βουλῆς. Δὲν διευκρινίζεται, ὅμως, σὲ κανένα σημεῖο τοῦ Συντάγματος ποῖος καταρτίζει τὰ προγράμματα καί ποιὲς εἶναι οἱ ἐγγνήσεις παραφυλακῆς τῶν δικαιωμάτων τῶν ἰδιωτῶν ἢ τῆς συμμετοχῆς τους στήν κατάρτιση καί τήν ἐφαρμογὴ αὐτῶν τῶν προγραμμάτων, ἀφοῦ εἶναι ἀκριβῶς αὐτοὶ οἱ ἰδιῶτες, δηλαδή τό μεγάλο πλῆθος τῶν πολιτῶν, τῶν ὁποίων ἡ ζωὴ ἐπηρεάζεται ἀπὸ τὸν κοινωνικο-οικονομικὸ προγραμματισμό. Θά μπορούσε νά ὑποθεθεῖ ὅτι τὰ προγράμματα εἶναι ἔργο τοῦ τεχνοκρατικοῦ στοιχείου πού ἐνπάρχει στοὺς κόλπους τῆς κυβερνητικῆς ἐξουσίας. Ἡ ἐντύπωση αὐτὴ ἐνισχύεται ἀπὸ ἓνα μεγάλο πλῆθος ἄλλων συνταγματικῶν διατάξεων πού ἀνοίγουν διάπλατες τίς πύλες στόν κρατικὸ παρεμβατισμό, ὅπως εἶναι τό ἄρθρο 24 πού ἀναφέρεται στά θέματα οἰκισμοῦ καί χωροταξίας, τό ἄρθρο 17 παρ. 6, σχετικὸ μὲ τήν ἀπαλλοτρίωση εὐρυ-

τέρων ζωνών, τὸ ἄρθρο 17 παρ. 7, σχετικὸ μὲ τὴ διάνοιξη ὑπογείων σηράγγων, τὸ ἄρθρο 18 παρ. 4 πὸν ἀφορᾷ σὲ θέματα ἀναδασμοῦ, τὸ ἄρθρο 18 παρ. 6, σχετικὸ μὲ ἐγκαταλελειμμένες ἐκτάσεις, τὸ ἄρθρο 18 παρ. 7, σχετικὸ μὲ τὴν ἀναγκαστικὴ συνιδιοκτησία συνεχομένων ιδιοκτησιῶν. Σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς περιπτώσεις, καθὼς καὶ στὸ ἄρθρο 106 πὸν καθιερῶνει τὸ γενικὸ προγραμματισμὸ ἐκ μέρους τοῦ κράτους, δὲν ὑπάρχει ἴσχυς ἀναφορᾷ σὲ θεσμοὺς λαϊκῆς συμμετοχῆς, ἔστω καὶ συμβουλευτικῆς ἀπλῶς μορφῆς. Καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι ὑποκρύπτεται, σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς διατάξεις ὅπως καὶ σὲ ἄλλες πὸν ἀφοροῦν τὴ διαχείριση καὶ λειτουργία τῶν *mass media*, μία τεχνολογικὴ ἢ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη τοῦ σχεδιασμοῦ, οἰκονομικοῦ, κοινωνικοῦ ἢ πολιτιστικοῦ, πὸν μὸλις συγκαλύπτει ἢ ἐδῶ κι ἐκεῖ ἐπαναλαμβανομένη ρήτρα («ὡς νόμος ὀρίζει»). Ὁ κυρίαρχος Λαὸς φαίνεται ὡς εἶν νὰ ἀντιμετωπίζεται ὡς ἀντικείμενο παρὰ ὡς ὑποκείμενο τῆς ἐξουσίας. Ὁμως, ἡ διόγκωση τῆς τελευταίας, ὅπως πολὺ εὐγλωττα τὸ ἔχει ἐπισημάνει ὁ Jacques Ellul, γίνεται πάντοτε εἰς βάρους τῶν μαζῶν. Κάτω ἀπὸ μία τέτοια σκοπιά, τὸ τεχνολογικὸ σχέδιο μπορεῖ νὰ ἐμφανίζεται καὶ σὰν σύνδρομο τοῦ ἀ-πολιτισμοῦ καὶ τῆς ἀπομονώσεως πὸν τόσο ἔντονα καὶ πειστικὰ εἶχε καταγγεῖλει, στὸν «Μονοδιάστατο Ἄνθρωπο», ὁ Herbert Marcuse.

Δὲν γνωρίζω πῶς θὰ ἀποκρυσταλλωθεῖ τελικὰ ἡ ἐφαρμογὴ διατάξεων ὅπως ἐκεῖνες πὸν ἀνέφερα, διατάξεων τῶν ὁποίων ἡ τελολογικὴ ἐρμηγεία ἀφήνει ὅπως-δήποτε περιθώρια γιὰ ἓνα περισσότερο δημοκρατικὸ χειρισμὸ, πὸν θὰ ἦταν ἄλλωστε σύμφωνος μὲ τὶς φιλελεύθερες καὶ προσωποκρατικὲς διακηρύξεις τοῦ Α' Μέρους τοῦ Συντάγματος. Ὅπως-δήποτε, εἶναι αὐτονόητο ὅτι, ἂν ὁ προγραμματισμὸς τῆς ἀναπτύξεως θὰ ὄφειλε γενικὰ νὰ ἀπεικονίζει τὴν τεχνολογικὴ ἰδεολογία τῶν ποσοτικῶν ἀπλῶς μετρήσεων, χωρὶς τὴ ρητὴ ἀναφορὰ ὄχι σὲ μία ἀόριστη συνθηματολογία γιὰ τὴν «ποιότητα τῆς ζωῆς» ἢ τὴν προστασία τοῦ περιβάλλοντος, ἀλλὰ στὴ θετικὴ καὶ ἐνεργητικὴ ἔννοια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτη πὸν διέπλασε ἡ οὐμανιστικὴ παιδεία, ὁ ρόλος τῆς πολιτικῆς καὶ τοῦ πολιτικοῦ ἀνθρώπου θὰ περιοριζόταν ἐφεξῆς σὲ τυπικὲς ἐκλογικὲς διαδικασίες, χωρὶς οὐσιαστικὴ πολιτικὴ σημασία. Στους κόλπους τοῦ παντοδυνάμου διοικητικοῦ - παρεμβατικοῦ κράτους πὸν ἐδημιούργησαν οἱ τεχνολογικὲς ἐξαπτήσεις τῆς ζωῆς, οἱ διαστάσεις τῆς πολιτικῆς καὶ κοινωνικῆς δημοκρατίας θὰ περιστέλλονταν στὰ μέτρα τῶν «τεχνο-δομῶν», κάτω ἀπὸ τὸ βάρους ἐνὸς ἱστορικοῦ συμβιβασμοῦ ἀνάμεσα σὲ μία στενὴ, κομματικὰ ὀργανωμένη πολιτικὴ τάξη, συμπυκνωμένη οὐσιαστικὰ σὲ ἐκεῖνο πὸν ἀποκαλοῦμε ἐκτελεστικὴ ἐξουσία, καὶ τοὺς κατόχους ἢ τοὺς διαχειριστὲς τοῦ ἐπενδυνμένου τεχνολογικοῦ κεφαλαίου. Ἡ σκοτεινὴ ἔννοια τοῦ *Consensus*, προῖον καὶ

αυτή του εξελεγμένου τεχνολογικού αιώνα, θα ήταν αρκετή για να καλύψει το χώρο που θα άφηνε η εγκατάλειψη του αριστοτελικού όρισμού του πολίτη ως του «μετέχοντος κρίσεως και αρχής». Το πρόβλημα είναι μέγα και αφορά σ' αυτό τουτο το μέλλον της πολιτικής δημοκρατίας.

Στό σημείο αυτό ως μου επιτραπεί να δώσω μερικές πρόσθετες διευκρινίσεις.

Θα ήταν νομίζω, παράλογο να αρνηθεί κανείς τη σημασία του συνθήματος για την ενίσχυση του κράτους και ειδικότερα της εκτελεστικής εξουσίας, όταν το κράτος άρχιζε να αναλαμβάνει όλο το βάρος της μεταβάσεως από τον τύπο της φιλελεύθερης αντι-παρεμβατικής δημοκρατίας στον έντονο κοινωνικο-οικονομικό παρεμβατισμό της τρωικής εποχής. Όταν όμως η τεχνολογία και η τεχνολογική ιδεολογία έρχονται να εγκατασταθούν στα ίδια τα κέντρα των κυβερνητικών αποφάσεων, ενώ παράλληλα τείνει να εξασθενήσει ή και να εξαλειφθεί έντελως ο διαχωρισμός κράτους και ιδιωτικής κοινωνίας, το πρόβλημα της διακρίσεως και ισορροπίας των εξουσιών αποκτά ασφαλώς νέα έντελως μορφή και έντελως πρωτόφαντες διαστάσεις.

Είναι ευνόητο ότι στην τεχνολογική πρόκληση αντιστοιχεί η ανάγκη μιᾶς νέας πολιτικής τεχνολογίας και μιᾶς νέας αρχιτεκτονικής του πολιτικού χώρου.

Είναι προφανές, όπωσδήποτε, ότι η οποιαδήποτε προσπάθεια πολιτικών μεταρρυθμίσεων θα αποδεικνύταν ανεπαρκής ή ανεδαφική, αν οι δομές του κυρίαρχου συγκεντρωτικού κράτους παρέμεναν οι ίδιες, όπως είχαν αποκρυσταλλωθεί υπό τις έντελως διαφορετικές συνθήκες και προϋποθέσεις της περιόδου του ατομιστικού φιλελευθερισμού.

Ο γενικευμένος κοινωνικο-οικονομικός προγραμματισμός, στα πλαίσια των σημερινών διεθνών εξαρτήσεων, συνεπάγεται, πράγματι, πρόσθετα βάρη, αναστατώσεις, αναδιαρθρώσεις, μετατοπίσεις συμφερόντων όχι μόνο ανάμεσα σε κοινωνικές τάξεις ή κατηγορίες αλλά και ανάμεσα στο κέντρο και την περιφέρεια και μάλιστα κατά τρόπο που να μπορεί να έντεινει τις γεωγραφικές και κατηγοριακές ανισότητες.

Είναι ευνόητο ότι οι άπλές αυτές διαπιστώσεις μᾶς οδηγούν στην αναγνώριση πολλαπλών ελλείψεων και άλλων τόσων αναγκαίων μεταρρυθμίσεων τόσο στο πεδίο της συνταγματικής τάξεως όσο και σ' εκείνο των πολιτικών χειρισμών.

Είναι φανερό, ιδιαίτερα, ότι η αντιπροσωπευτική ιδέα, που εκυριάρχησε και κυριαρχεί, ως ένα σημείο, ακόμη και σήμερα επάνω από τα διασταυρούμενα πυρά των κοινωνικο-πολιτικών ιδεολογιών, έχει φθάσει σε ένα σημείο αποφασιστικής δοκιμασίας, από την έκβαση της οποίας θα εξαρτηθούν, στο προσεχές μέλλον, οι όριστικοί προσανατολισμοί των πολιτικών κοινωνιών αυτού του αιώνα.

Τὸ ἀντιπροσωπευτικὸ σύστημα ἐφαρμόστηκε, πράγματι, μὲ ἀρκετὴ ἐπιτυχία παράλληλα μὲ τὸ διαχωρισμὸ κράτους καὶ ἰδιωτικῆς κοινωνίας καὶ ὑπὸ τὴν ἐπιφύλαξη τῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων ὡς ἀνυπερβλήτων φραγμῶν στὶς κρατικές ἐπεμβάσεις. Ὅταν ὅμως ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς ἔχει φθαρεῖ, ὅπως ὑπεδείχθη, σὲ κρίσιμα σημεῖα τῶν ἀρθρώσεων του, ὅταν τὰ δικαιώματα ἔχουν σχετικοποιηθεῖ ἐνῶ παράλληλα ἡ ἐξουσία ἀποκτᾶ, χάρις στὰ διαθέσιμα τεχνολογικὰ μέσα, τὴν ἰκανότητα νὰ διεισδύει καὶ μέσα στὰ ἄδυστα τοῦ ἰδιωτικοῦ βίου καὶ τῶν ἀτομικῶν συνειδήσεων, ὅταν ἡ ὀλοκληρωτικὰ πλέον κομματικοποιημένη δημοκρατία τῆς ἐποχῆς μας ἔχει ἢ ἴδια τροποποιήσει τόσο ριζικὰ τὴν ἔννοια τῆς ἀντιπροσωπεύσεως, χρειάζεται ἀσφαλῶς, στὸ ἐπίπεδο τῶν συνταγματικῶν ἐγγυήσεων, κάτι παραπάνω ἀπὸ τὴν ἀπλὴ διαβεβαίωση ὅτι «οἱ βουλευτὲς ἀντιπροσωπεύουν ὁλόκληρο τὸ ἔθνος»!

Ἡ ἀνάγκη βαθυτέρων διαρθρωτικῶν ἀλλαγῶν νομίζω ὅτι βγαίνει μέσα ἀπὸ τὸ νόημα τῶν μεταβολῶν ποὺ ἔχει ἤδη ἐπιφέρει, στὴν κοινωνία καὶ τὸ κράτος, ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση.

Τὸ μέγα δίλημμα τῆς ἐποχῆς δὲν εἶναι, ἐφεξῆς, ἂν θὰ ὑπάρχουν ἢ ὄχι φραγμοὶ στὶς κρατικές ἐπεμβάσεις ποὺ οἱ ἀδιάπτωτες τεχνολογικὲς ἐξελίξεις καθιστοῦν πάντως ἀναπόφευκτες. Τὸ δίλημμα εἶναι ἂν ἡ κοινωνία τῆς ἐποχῆς μας ἀπλῶς θὰ κρατικοποιηθεῖ ἢ ἂν, ἀντιθέτως, θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ κοινωνικοποίηση τῆς ἐξουσίας. Προσωπικὰ δὲν ἀμφιβάλλω ὅτι ἡ δεύτερη θὰ ἦταν προτιμότερη ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀλλὰ θὰ ἔπρεπε γι' αὐτὸν τὸ σκοπὸ ἢ συνταγματικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ προβλήματος τῆς καταγωγῆς, τῆς ὀργανώσεως καὶ τῶν ἐσωτερικῶν διαρθρώσεων τοῦ ἐξουσιαστικοῦ τομέα νὰ ἀντιμετωπισθεῖ κατὰ τρόπο περισσότερο οὐσιαστικὸ παρ' ὅσο αὐτὸ ἔγινε στὸ πρόσφατο παρελθόν.

Δὲν πρόκειται, φυσικά, νὰ ὑποδείξω ἐδῶ τὰ πρακτικὰ μέτρα ποὺ θὰ ὀδηγοῦσαν στὴν κοινωνικοποίηση ἢ, ἀκριβέστερα, στὴν ἐθνικοποίηση τῆς ἐξουσίας.

Ὁ σκοπὸς τῆς ὁμιλίας μου δὲν εἶναι ἄλλωστε νὰ χαράξει μιὰ ὀποιαδήποτε πολιτικὴ, ἀλλὰ νὰ ὑπενθυμίσει ἀπλῶς τὰ εὐρύτερα πλαίσια καὶ τὶς ἀντικειμενικὲς προϋποθέσεις ὑπὸ τὶς ὁποῖες εἶναι ὑποχρεωμένη νὰ σχεδιάζει καὶ νὰ δοῦ ἢ ὀποιαδήποτε πολιτικὴ, ἂν θέλει νὰ βρῆσεται σὲ κάποια ἁρμονία μὲ τὰ ἐπιτακτικὰ αἰτήματα τῶν καιρῶν. Γι' αὐτὸ θὰ μοῦ ἐπιτραπεῖ νὰ συνοψίσω μᾶλλον, ἐφεξῆς, τὶς σκέψεις ποὺ πηγάζουν ἀπὸ ὅσα ἔχουν ἐκτεθεῖ ὡς τώρα.

Ἔγινε σαφές, κατὰ πρότερο λόγο, ὅτι ἡ τεχνολογικὴ ἐπανάσταση, κατὰ τὸ μέτρο ἀκριβῶς ποὺ ἀποδεδειγμένη, ὡς ἓνα τουλάχιστον σημεῖο, ἀπὸ τὴ φιλοσοφία

και την επιστήμη και τείνει να καταστεί αυτόνομος προσδιοριστικός παράγων των κοινωνικο-πολιτικών εξελίξεων, αποτελεί κάτι το έντελως νέο στην ιστορία της ανθρωπότητας.

Διευκρινίσθη, ειδικότερα, ότι η τεχνολογική πρόοδος, αφού συνέβαλε ή ίδια στην ουσιαστική ενοποίηση του παγκοσμίου πολιτικού και οικονομικού χώρου, καθώς και στην όριστική καθιέρωση του κρατικού παρεμβατισμού ως συστήματος διακυβερνήσεως, οδήγησε σε μία ευρύτερη, λιγότερο ή περισσότερη συνειδητή, λιγότερο ή περισσότερο φανερή ή υπολανθάνουσα υποκατάσταση του τεχνοκρατικού σχεδιασμού στον καθαντό πολιτικό σχεδιασμό, με ταυτόχρονη σχετικοποίηση των κλασικών πολιτικών αξιών της άτομοκεντρικής περιόδου.

Έγινε έτσι φανερό, ότι το θέμα της τεχνολογίας και των τεχνολογικών εφαρμογών δεν ενέχει μία αποκλειστικά περιβαλλοντολογική ή οικολογική σημασία, αλλά και ένα άμεσο πολιτολογικο-συνταγματολογικό ενδιαφέρον, από την όρθή κατανόηση του οποίου θα εξαρτηθεί στο προσεχές μέλλον, κατά μέγα μέρος, η τύχη των δημοκρατικών θεσμών.

Δέν θα έπρεπε, φυσικά, να νομισθεί ότι οι διαπιστώσεις αυτές οδηγούν σε μία οποιαδήποτε άρνητική τοποθέτηση απέναντι της τεχνολογίας. Όπως όλα τα θεϊκά προϊόντα πού βγήκαν από το κοντί της Παρθώρας, είναι και αυτή κάτι το σύμφυτο με το δυναμισμό του Εΐδους και αποτελεί στην πράξη αναπόσπαστο τμήμα των αναγκών και των μέσων της ζωής του συγχρόνου ανθρώπου.

Δέν πρέπει να παραγνωρίζεται το γεγονός, ότι η τεχνολογία έβοήθησε την επιστήμη να διευρύνει τα όρια του επιστητού, να γνωρίσει και να κυριαρχήσει καλύτερα τή φύση, να τροποποιήσει ως ένα σημείο, τους τρόπους ύπακοής και εξαρτήσεως του ανθρώπου από τους φυσικούς νόμους. Η ρήση: *Naturae non imperatur nisi parendo* έχει ασφαλώς σήμερα αρκετά διαφορετική σημασία παρότι στους χρόνους του Bacon, επειδή ακριβώς ο άνθρωπος έχει έκτοτε προχωρήσει αρκετά στον («εξανθρωπισμό της φύσεως»), δηλαδή στην προσαρμογή της για την επίτευξη ανθρωπίνων σκοπών.

Η τεχνολογία συνέβαλε επίσης σε μία ακριβέστερη γνώση του ανθρώπου, του έσωτερικού του κόσμου, των δυνατοτήτων του σε όλους τους τομείς.

Αναγκαστικός σύντροφος του συγχρόνου ανθρώπου, παρὰ τις αλόγιστες εφαρμογές πού έχουν γίνει ως τώρα, ή τεχνολογία δεν μπορεί ασφαλώς ούτε να άγνοείται ούτε να παραβλέπεται. Δέν πρέπει, όμως, να άγνοείται ή να παρερμηνεύεται εκείνο πού ή τεχνολογία είναι στην πραγματικότητα: άπλό παράγωγο της επιστήμης και της σοφίας και άπλό μέσο για την πραγμάτωση ανθρωπίνων

σκοπῶν. Ἡ ἐπιλογή αὐτῶν τῶν σκοπῶν ἀνήκει, ἐξ ὀρισμοῦ, στὸν πολιτικὸ ἄνθρωπο καὶ στὴν πολιτικὴ φρόνηση, συνθετικὴ δύναμη τοῦ Νοῦ γιὰ τὴν πραγμάτωση τοῦ ἀληθοῦς, τοῦ ὀρθοῦ καὶ τοῦ δικαίου.

Ἄς μοῦ ἐπιτραπεῖ ὡστόσο, νὰ νομίζω, περατώνοντας αὐτὴ τὴν δμιλία, ὅτι εἶναι ἀδύνατο νὰ εἶναι κανεὶς πολιτικὰ φρόνιμος, δηλαδή ἀξιος πολιτικός, ἂν δὲν εἶναι ἠθικὰ ἐνάρετος: «ἀδύνατον φρόνιμον εἶναι μὴ ὄντα ἀγαθόν»!

Μὲ τὸν ἀφορισμὸ αὐτὸν τοῦ Ἀριστοτέλη ἡ πολιτικὴ καταξιώνεται ὄχι ἀπλῶς ὡς «τέχνη τοῦ δυνατοῦ» — ὅπως ὀρίζεται συνήθως καὶ ὅπως θὰ τὸ ἐπέβαλλε μία στενὰ τεχνοκρατικὴ ἀντίληψη, ἀλλ' ὡς μία ἀθθεντικὴ ἀρχιτεκτονικὴ τοῦ πολιτικοῦ χώρου, ὅπως τὴν εἶχε ὀραματισθεῖ ὁ Σταγειρίτης καὶ ὅπως τὸ ἀπαιτοῦν, ἀκόμη πιὸ ἔντονα, οἱ ἀνάγκες τοῦ σημερινοῦ αἰώνα.